

KIRIM-KAFKASYA İLİŞKİLERİNDE “ATALIK” KURUMUNUN KÖKENİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

Ufuk TAVKUL*

ÖZET

Atalık, Kafkasya’da bir ailenin çocuğunun bir başka aileye verilecek orada büyütülmesi ve yetiştirilmesi geleneğini ifade eden ve *baba* anlamına gelen *ata* isminden türetilmiş bir terimdir. Göktürkler zamanından itibaren örneklerine rastlanılan bu Türk geleneği Selçuklularda da *Atabek* adıyla bulunmaktaydı. Atalık geleneği Kafkasya ve İdil bölgelerinde yaşayan Bulgar Türklerinde de görülmüştü. Altın Ordu ve Kırım hanlarının şehzadelerinin Kafkasya’da büyütüldükleri, burada silâh kullanmayı, ata binmeyi, aile terbiyesini öğrendikten sonra ailelerine teslim edildikleri bilinmektedir. Bu şehzadeleri Kafkasya’da eğiten aileler onların manevî babaları, *atalıkları* sayılırdı. Atalık geleneğinin kadim devirlerden beri Adigelere (Çerkeslere) özgü bir toplumsal kurum olmadığı, kuzeyden gelen atlı-göçebe bozkır savaşçıları tarafından Kafkaslara taşındığı açıktır. Atalık adının bir terim ve kurum olarak Göktürkler, Bulgarlar, Kıpçaklar ve Selçuklularda mevcut olduğu ve Moğolların da kültürel etkileşim aracılığıyla atalık kurumunu kendi bozkır kültürlerine uyarladıkları görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kırım, Kafkasya, gelenekler, atalık

ABSTRACT

Atalık (fatherhood) is a term derived from the Turkic name *ata* which means *father* that expresses the tradition of raising a family’s child in another family in the Caucasus. That old turkic tradition can be seen in Göktürk, Seljuk, Bolgar and Kuman-Kipchak Turks as well. It is known that the princes of Golden Horde and Crimean Khans were grown up in the Caucasus. The institution which is named as *Atalık* is not peculiar to Adige (Circassian) people but it has been carried from the North steppes by the nomadic warriors.

Keywords: Crimea, Caucasus, traditions, atalık (fatherhood)

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kafkasya’dan Anadolu’ya göç eden Adige (Çerkes) kökenli *Metçunatuko* ailesine mensup bir Osmanlı generali olan Yusuf İzzet Paşanın meşhur “Kafkas Tarihi” adlı eserinde Kırım Tatarları ile Adige (Çerkes) boyları arasındaki ilişkilere dair şöyle bir bilgi vardır: “Özellikle Kırım Tatarları ile Çerkesler arasında yakın ilişkiler kurulmuş, siyasî sebepler-

---

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi. tavkul@gmail.com

le Kırım'dan kaçmak zorunda kalan Kırım hanzadelerinin çoğu Çerkezistan'a atalıklarının yanına gelerek yerleşmiş ve tamamiyle Çerkesleşmişlerdir. Çerkesler arasında özellikle Kabardey ve Bjeduğlarda bu gibi hanzadelere Hanuko adıyla bir asalet makamı verilmiş ve onların soyundan gelenler Hanuko (Han oğlu) adıyla anılmışlardır. Başka kavimlerin asilzade sınıfından Çerkeslerin arasına gelip yerleşenlere de asilzade unvanı verilerek Çerkesler arasında asimile edilmeleri kolaylaştırılmıştır" (Metçunatuko 1975: 9).

"Kırım Hanlığı ile Kuzey Batı Kafkasya İlişkilerinde Atalık Müessesesinin Yeri" başlıklı makalesinde Sayın Ali Barut şunları aktarmaktadır:

"Kırım hanları tarafından Çerkezistan'a özellikle Sahib Geray Han (1512-1551) Kaplan Geray Han (1707-1707) ve Saadet Geray Han (1717-1724) dönemlerinde bir dizi seferler düzenlenmiştir. Kırım hanlarının başarıları elde ettikleri bu seferlerde yer yer ağır mağlûbiyetler aldıkları da olmuştur. Kırım Hanlığı ile Çerkezistan arasında bu siyasî mücadelelerin yanı sıra dostâne ilişkilerin de söz konusu olduğu görülmüştür. Bu dostâne ilişkilerin tesisinde rol oynayan önemli faktörlerden birisi de, kısaca bir nevi "çocuk eğitime ve yetiştirme" sistemi şeklinde özetlenebilecek olan "Atalık" müessesesidir. Atalık müessesesi, Çerkezistan'da yerleşmiş eski bir geleneğe göre yeni doğan bir çocuğun belli bir süre sonunda, iki - üç yaşını geçmeden başka bir aileye verilerek, delikanlılık çağına yani, on beş - on altı yaşlarına gelinceye kadar eğitilip yetiştirilmesinden sonra tekrar asıl ailesine teslim edilmesi sürecidir" (Barut 1997: 21).

Her iki kaynaktan verilen bilgilerden, atalık kurumunun Kafkasya'da Çerkeslere özgü bir gelenek olduğu ve Kırım Hanlarının çocuklarının Kafkasya'da Adige-Çerkes geleneklerine göre büyütülüp yetiştirildikleri gibi bir düşünce doğmaktadır. Atalık Kafkasya'da konuşulan Türk lehçelerinden Karaçay-Malkar dilinde bir ailenin çocuğunun bir başka aileye verilerek orada büyütülmesi ve yetiştirilmesi geleneğini ifade eden ve *baba* anlamına gelen *ata* isminden türetilmiş bir terimdir. Göktürkler zamanından itibaren örneklerine rastlanılan bu eski Türk geleneği Selçuklularda da *Atabek* adıyla bulunmaktaydı. Atalık geleneği Kafkasya ve İdil (*Volga*) bölgelerinde yaşayan Bulgar Türklerinde de görülürdü. 922 yılında Bulgarlar arasında bulunan İbn Fadlan bu konuda bilgi vermektedir (Doğan 1954: 72). Atalık adı Kuman-Kıpçak Türkçesinin meşhur sözlüğü Codex Cumanicus'ta *atalih* adıyla karşımıza çıkarken, Memluk-Kıpçak edebiyatı eserlerinden İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin'de *atalık* olarak geçmektedir (Toparlı 2003: 15).

Altın Ordu ve Kırım Hanları'nın şehzadelerinin Kafkasya'da büyütüldükleri, burada silâh kullanmayı, ata binmeyi, aile terbiyesini öğrendikten sonra ailelerine teslim edildikleri bilinmektedir. Bu şehzadeleri Kafkasya'da eğiten aileler onların manevî babaları, yani *atalıkları* sayılırdı. Kafkasya'da Karaçaylılardan Abhaz-Abaza ve Adige toplumlarına da geçen bu gelenek onlar arasında da *atalık* ya da *atelikh* adıyla Türkçe bir isimle benimsenmiş ve yaygınlaşmıştı (Çelikkıran 1991: 17; Habiçev 1980: 15).

Özellikle Kabardey, Besleney ve Bjeduğ prensleri Kırım Hanlarının şehzadelerinin 'atalıkları' olarak onları yetiştiriyor ve bu sayede Kafkasya

için her zaman bir tehdit unsuru olan Kırım Hanlığı ile aralarında iyi ilişkiler kuruyorlardı. Kafkasya’da eğitim gören Kırım Hanlarının oğulları Kafkasya’daki ‘atalıklarını’ her zaman kendileri için gerçek bir baba olarak kabul ediyorlardı. Taht kavgaları yüzünden Kırım’dan kaçmak zorunda kalan şehzadeler Kafkasya’daki atalıklarının yanına sığınıyorlardı.

Atalık geleneğinin kadim devirlerden beri Adigelere (Çerkeslere) özgü bir toplumsal kurum olmadığı, bu geleneğin kuzeyden gelen atlı-göçebe bozkır savaşçıları tarafından Kafkaslara taşındığı açıktır. Nitekim Kırım Hanlarının henüz Kafkasya’daki Adige (Çerkes) boylarıyla ilişkiye geçmeden önce de çocuklarını bir başka kabileye emanet ederek orada yetiştirdikleri, Ahmed Cevdet Paşa’nın Kırım ve Kafkas Tarihçesi başlıklı risâlesinde şöyle anlatılmaktadır:

“Kırım Hanlarının isimlerine Geray lafzının ilavesi önceleri âdet değilken hicri 841 (miladi 1438) yılında tahta çıkan ve 30 yıl kadar hüküm süren Hacı Geray Han’dan sonra örf ve âdet olmuştur. Tatar hanları, sultanları ve âyânı eski bir âdetlerine göre süt emen çocuklarını ergenlik çağına kadar kabilelerden birinin terbiyesine vermekteydiler. Hacı Geray’ın babası olup, soyu yedi göbekte Cengiz Han’a ulaşan Gıyaseddin Sultan da bu âdet üzere Geray kabilesi tarafından yetiştirilmişti. Geray kabilesinin ileri gelenlerinden Devletgeldi Sufi’nin hacdan döndüğü gün oğlu dünyaya geldiği için “Hacı Geray” adını koymuştur. Böylece kendini yetiştiren kabilenin adını ve Devletgeldi Sufi’nin haccı-şerifini anmak ve yüceltmek istemiştir. Zaman gelip Hacı Geray tahta geçince Devletgeldi Sufi bu olayı ona anlatmış ve Geray kelimesinin Cengiz Han neslinden sultanların isimlerine ilavesini istemiştir. Yerinde görülen bu istek üzerine Geray lafzının hanların isimlerine ilave olunması bir âdet olmuştur” (Ahmed Cevdet Paşa 1997: 9).

Atalık kurumunun atlı-göçebe bozkır kültüründeki izlerini sürdüğü müzde ise Cengiz Han dönemi Moğol toplumsal yapısında bununla ilgili gelenekler karşımıza çıkmaktadır. B.Y. Vladimirtsov’un “Moğolların İçtimai Teşkilatı – Moğol Göçebe Feodalizmi” adlı eserinde atalık kurumu hakkında şunlar nakledilmektedir:

“Dikkat çekicidir ki, Hakanların (efendilerin) çocukları çoğu zaman kendi evlerinde, babalarının karargâhlarında değil, onların feodal tebaaları nezdinde terbiye ediliyorlardı. Efendiler kendi çocuklarını iki sebepten dolayı terbiye etmeye veriyorlardı:

1- Bu suretle tebaalarını kendilerine ve sülalelerine daha sıkı bağlamak istiyorlardı.

2- Devamlı saldırılara maruz kalabilen karargâhlarından çocuklarını uzaklaştırarak daha küçük yaşlardayken onların hayatlarını tehlike altında bulundurmamayı düşünüyorlardı.

Diğer taraftan feodal senyörler, kendi evlerinde büyük hakanların çocuklarını eğitmek meselesini, sadık bir tebaanın görevi olarak kabul ediyorlardı. Çoğu zaman tebaa, eğitici durumunda bulunmasından dolayı, başkalarına nazaran daha fazla imtiyazlı oluyordu” (Vladimirtsov 1987: 263).

KARAÇAY-MALKAR TOPLUMUNDA ATALIK KURUMU VE GELENEKLERİ

Kafkaslarda, Karaçay-Malkar'da bir beyin (*Biy'in*) çocuğu Kara Özden tabakasından bir ailenin evinde büyütülür, dağlı gelenekleri ve âdetleri öğretirdi. Bazen çocuk Azat tabakasından bir aileye de verilebilirdi. Çocuğa 'atalık' olan ailenin reisine *emçek ata* denirdi. Onun karısı da çocuğun sütannesi olurdu.

Bir beyin (*Biy'in*) karısı hamile kaldığında çeşitli aileler doğacak çocuğu alıp yetiştirmek için onun 'atalığına' talip olurlardı. Çeşitli hediyeler alarak beyin evine gider ve dileklerini bildirirlerdi (Karaçayevtsı 1978: 211).

Beyin annesi torununu kendi eliyle atalığa verirdi. Atalığa verilen erkek çocuğa *emçek ulan*, *emçek caş*, kıza ise *emçek kız* denirdi. Büyüyüp yetiştikten sonra atalıktan çıkan çocuğa ise *emildeş* adı verilirdi. Atalığa verilen çocuklar yetişkin bir genç olana kadar atalıkta kalırlardı. Bazen kız çocuklar evleninceye kadar atalıklarının yanında kalabilirdi.

Çocuğun bütün bakım masrafları atalık evine aitti. Atalık evi çocuğa hayatı için gerekli her şeyi öğretir, onu yetiştirirdi.

Atalığa gelen çocukla evin çocukları sütkardeş olurlardı. Atalığa gelen çocuğun beşiği evin kendi çocuklarının beşiklerinden daha yüksek ve süslü olurdu. Onun beşiği ayakla değil elle sallanırdı. Evin çocuklarından önce atalığa gelen çocuk emzirilirdi (Karaçayevtsı 1978: 212).

Çocuk atalık evinden ayrılırken atalığı ona eğeri ile birlikte bir at ve elbise armağan ederdi. Çocuğun atalık evinden ayrılmasına *nühden çıkğan* denirdi. Bu sırada atalık evinde kurban kesilir, şölen (toy) düzenlenirdi.

Atalıktan çıkarak *emildeş* adını alan çocuk baba evine giderken onu babası olan *biy* (bey) ve emrindeki *özdenler* (asiller) karşılarlar ve *emildeş* eve özdenlerle beraber girerdi. Evde onu ilk önce annesi, sonra babası kucaklardı.

Çocuğunu büyütüp yetiştiren atalığa *biy* (bey) at, silâh, giyim, toprak parçası armağan ederdi. Buna *emçeklik* denirdi. Beyin çocuğu kendisini yetiştiren atalığına ömür boyu saygı duyar, onu korurdu. Atalık alt tabakadan da olsa büyüttüğü beyin yanında yemek yiyebilirdi.

Karaçay-Malkar'da *atalık* olacak aile akraba olmayan soylardan seçilirdi. Beyler (*Biylar*) atalıklarını alt tabakalardan seçerek halkla iyi ilişkiler kurma yoluna giderlerdi (Tavkul 1993:152).

Karaçay-Malkar'da beylerin (*Biylarin*) çocuklarını büyütüp eğiterek onların atalıkları olan alt tabakalar arasında *emçekler* adı verilen bir sosyal tabaka ortaya çıkmıştı. Özgür sınıfı oluşturan *emçeklere* beyler her zaman destek verirlerdi (Miziyev 1991:110).

Kan davası söz konusu olduğunda iki sülâle birbirini affetmezse, katil öldürdüğü adamın akrabalarından küçük bir çocuğu kaçırap ona *atalık* yapar, çocuğu büyüttükten sonra geri getirirdi. Buna '*Kan Emçek*' denirdi. Çocuk geri getirildiğinde 'atalık' geleneklerine göre geri getirilen çocuklarda olduğu gibi şölen (toy) düzenlenmezdi. Ancak artık her iki sülâle akraba sayıldıkları için kan davası yürütülemezdi (Karaçayevtsı 1978: 213).

ADİGE (ÇERKES) TOPLUMUNDA ATALIK KURUMU VE GELENEKLERİ

Kabardey toplumunda, Kabardey prenslerinin çocuklarının terbiyeleri ve bakımı için asillerin (vorkların) evlerine gönderilmesi âdetti. Prensın çocuğunun terbiyesini üstüne alma şerefine erişen vork (asilzade) kendisini çok mutlu sayardı. Çocuk gelenek uyarınca *bof hakue* denilen terbiyecisinin yanında yedi yıl kalırdı. Böylece eğitim gören çocuğa *Pur* adı verilirdi. Çocuk 16 yaşına gelince atalığı ona en iyi elbiseyi giydirir ve en iyi ve asil ata bindirir, en gösterişli silâhları takar ve çocuğu evvelce hiç gitmediği baba evine geri verirdi.

Genç prensin baba evine dönüşü özel tören ve şartlar altında gerçekleşirdi. Baba prens, oğlunun atalığına pahalı ve değişik hediyeler bağışlar ve kendi mevkiine, ekonomik gücüne ve cömertlik derecesine göre de at, öküz, inek ve köleler verirdi. Atalığın evine ve yurduna büyük bir alay ve merasimle ağırlanarak geri gönderilmesi prensin görevi idi. Terbiye gören çocuk (*pur*) da kendi atalığının bütün isteklerini yerine getirmekte tereddüt etmezdi (Noghumuka 1974: 38).

J. Bell, 19. yüzyıl başlarında Batı Kafkaslardaki Adigeler arasında yaşatılan atalık geleneği ile ilgili olarak şunları yazmaktadır:

‘Bir atalık öğrencisini beslemek, giydirmek ve eğitmekle sınırlı kalmaz, fakat aynı zamanda ona bir at ve silâhlar verir. Kısacası her bakımdan bir babanın yerini alır ve ondan da büyük bir saygı görür. Bunun örneklerini, oldukça ateşli bir yapıya sahip olan, bu ailenin en küçük oğlunun davranışlarında görüyorum. Atalığın yaptığı bütün bunlara karşılık, evlatlığının katılacağı savaşlardan elde edeceği ganimetlerden pay alabilir ve öğrencilik günlerinin sona ermesinden sonra onun ve ailesinin minnet hislerini bekleyebilir. Bu eğitim altı ilâ sekiz yıl sürer. Bu durum elbette ki, babanın oğulları için seçeceği atalığa bağlıdır. Atalıkların hiçbir uygunsuz harekette bulduklarını duymadım. Fakat Adegum yakınlarında yaşayan bir soylu sesini kaybedip onu tedavi etmem için bana geldiğinde, başına gelen bu felâketin kendisinin gönderildiği atalığın fakirliğinden, gereken şekilde giyinmemesinden kaynaklandığını söyledi. Kızlar da, çok seyrek olarak bu tür bir eğitim için dışarı gönderilirler’ (Bell 1998: 158).

Kafkasya halklarının etnik ve sosyo-kültürel açılardan birbirlerine yakınlaşmalarında ve bütünleşmelerinde *atalık* geleneğinin son derece önemli rolü olmuştur. Atalık kurumu bütün Kafkasya halkları arasında geçerliydi. Bütün halklar çocuklarını eğitmek üzere birbirlerine gönderirlerdi. Bu durum Kafkas halklarını birbirine daha da yakınlaştırırdı. Örneğin bir Oset çocuğu Adige ailesi içinde, ya da Kabardey çocuğu Karaçaylılar arasında eğitildiğinde bu aileler birbirine yakınlaşır ve gelecekte de birbirlerini akraba ve kardeş kabul ederlerdi.

Karaçay-Malkarların Gürcü-Svan, Abaza, Kabardey ve Osetlerle etnik ve kültürel yönden yakınlaşmasında atalık geleneği vasıtasıyla tesis edilen *süt akrabalığı* kurumu etkili olmuştur. Süt akrabalığına özellikle Malkar beylerinden *Abaylar* ile Kabardey prenslerinden *Kaytuklar* arasında ve Malkar beylerinden *Orusbıy* soyu ile Gürcü-Svan beylerinden *Dadeşkeliyani*

soyu arasında rastlanırdı (Miziyev 1991:110). Tarihî belgeler Kabardey prensleri ve Malkar beyleri arasında süt akrabalığı kurulmuş olduğunu belgelemektedir. Sözelimi, 1747 yılında Kabardey prensi Kasay Hatohşuk ile Malkar beyi Azamat Abay süt kardeşi olmuşlardı. 1768 yılında da Kabardey prensi Kaziy Kaysın ile Malkar beyi Muhammat Biy süt kardeşi olmuşlardı (Miziyev 1993: 80). Karaçay beyleri ve soyluları da özellikle Kabardey ve Gürcü-Svan beylerinin çocuklarını atalığa alarak onlarla sosyal ve siyasî ilişkilerini iyi tutmaya çalışırlardı. Örneğin XIX. yüzyılda Karaçay'ın özden (aşilzade) tabakasından *Aliy* soyu Kabardey prenslerinden *Hatohşukların* oğullarını, Karaçay beylerinden *Duda* soyu da Gürcü-Svan beylerinden *Da-deşkelianilerin* oğullarını atalığa almışlardı (Karaçayevtsı 1978:212). Kabardey prensi Hatohşukların Canbolat da XIX. Yüzyıl başlarında Karaçay'ın Uçkulan köyünde Çotçaların Canbolat adlı Karaçaylı atalığının yanında büyüüp yetişmişti (Tavkul 2004: 443).

KIRIM-KAFKASYA İLİŞKİLERİNDE ATALIK KURUMU

Ahmed Cevdet Paşa, *Kırım ve Kafkas Tarihçesi* adlı risâlesinde Kırım Hanlarının çocuklarının Kafkasya'da Çerkesler (Adigeler) arasında büyütülüp yetiştirilmesini şöyle anlatır:

'Kabileler arasında gönüllü akrabalığa pek ziyade riayet edilir. Bir çocuk hangi kabilede süt emmişse ona mensup sayılır ve o kabile de onun destekçisi olur. Bu örf gereğince Kırım Sultanlarının da çocuklarını Çerkes kabilelerinden birine besleme vermeleri kadim âdetlerdendi. İbretnüma-yı Devlet adlı tarihçede yazıldığına göre, Çerkes kabileleri Kırım Hanının çocuğunun dünyaya geldiğini duyduklarında bir sahrada toplanırlardı. İhtiyarları huzurunda yapılan bu toplantıda içlerinden bir hatunu dadılığa seçerler ve yanına 'sipahi' ve 'özden' ve başkalarından birkaç yüz kadar süvari vererek Kırım'a gönderirlerdi. Gidenler üç gün Kırım Hanının misafiri olurlar, ancak Kırım Hanının mutfağından bir şey yemezlerdi. Yanlarında getirdikleri un, bal, 'gumul'¹ ve 'boza' ile hem kendilerini idare ederler, hem de Hana ve dairesi halkına bu yiyecek ve içeceklerle ziyafet verirlerdi. Daha sonra içlerinden birini Hana elçi olarak göndererek, bu cemaatle Kırım'a gelmelerinin maksadının Hanın yeni doğan oğlunu atalığa almak amacına dayandığını ve almayınca gitmeyeceklerini bildirirlerdi. Örf ve âdet gereği bu istek mecburen kabul olunur ve çocuk anasından ayrılarak dadı olarak seçilen hatuna verilince, Çerkesler memnun bir şekilde yurtlarına dönerlerdi. Çerkesler o çocuğu kendi çocuklarına tercih ederler ve terbiyesinde asla kusur etmezlerdi. Çocuk yedi yaşına gelince ata binmeyi, kaçıp kovalamayı, kavgâ ve savaş sanatını öğretirlerdi. Süt anası ve süt babası o çocuğa azar kabilinden bir şey söylemez ve onu fitratı üzre yetiştirirlerdi. On beş yaşına gelince babasına teslim zamanı gelir ve ne zaman isterse, hemen yeni elbise ve silâhla donatılıp, süslü bir ata bindirilirdi. Süt babası (atalığı) çocuğu alıp yine aynı şekilde Kırım'a götürürdü. Kırım'da yine önceki gibi üç gün kendilerini idarelerine ve Hanın halkına ziyafet çekmeye yetecek miktarda yiyecek ve içeceği yanlarına alırlardı. Bah-

¹ Gumul: alkollü ince boza.

çesaray'a vardıklarında yine kazanlarını kaynatıp, üç gün Han dairesine ziyafet çekerek, bu şekilde Hana oğlunu teslim ederlerdi. Han da onların hepsine bol miktarda meşin, sahtiyan, tüfek, yay, kılabdand² ve çuha hediye eder ve Çerkesler de bunları aralarında paylaşıp yurtlarına dönerlerdi. Kabile âdetlerine göre, isimleri anıldıkça düşmanlarına korku salmak için Cengizlilerin çocuklarına yırtıcı hayvan isimleri verirlerdi.”³ (Ahmed Cevdet Paşa 1997: 10).

Atalık kurumunun ve bununla ilgili geleneklerin atlı-göçebe bozkır savaştı topluluklarına özgü bir yaşam tarzı olduğu ve Kafkasya'ya kuzeyden gelip yerleşen bozkır kökenli etnik topluluklara ait bulunduğu anlaşılmaktadır. Atalık adının bir terim ve kurum olarak Göktürkler, Bulgarlar, Kıpçaklar ve Selçuklularda mevcut olduğu ve Moğolların da kültürel etkileşim aracılığıyla atalık kurumunu kendi bozkır kültürlerine uyarladıkları görülmektedir. Altın Ordu devletinin dağılmasının ardından Kıpçak bozkırından Kafkaslara gelip yerleşen ve Karaçay-Malkar halkının tarihteki atalarının son halkasını oluşturan Kıpçakların atalık geleneğini Kafkasya'ya taşıdıkları düşünülmektedir. Karaçay-Malkar toplumunda atalık geleneği XX. yüzyıl başlarına kadar az da olsa yaşatılmıştır (Korkmazov 1970).

Atalık kurumunun ve geleneklerinin Adige-Çerkes boyları arasında en güçlü bir biçimde Kabardeyler, Besleneyle ve Bjeduğlarda korunduğu ve yaşatıldığı görülmektedir. Bu Çerkes boyları toplumsal yapılarındaki derin sosyal tabakalaşma sistemleriyle Abzeh, Şapsığ gibi diğer Çerkes boylarından ayrılmaktadırlar. Kabardey, Besleneyle ve Bjeduğlarda toplumun en üst tabakasını “pşi” adı verilen prens soyları oluşturmaktadır. Prens soylarının atası XV. Yüzyılda yaşadığı rivayet edilen *İnal* adında bir beye dayanmaktadır. Kırım Hanlarının şehzadelerini Çerkesler arasında eğiten atalıklar genelde İnal soyundan gelen Kabardey, Besleneyle ve Bjeduğ prensleri arasından çıkmıştır.

Bu durumda şu soruları sorarak bir cevap arayabiliriz:

1- Kırım Tatarları Türk dilinin Kıpçak lehçesinde konuşmaktadırlar. Şehzadelerini bebeklik çağından itibaren yetiştirilmek üzere Kafkasya'da gönderdikleri Kabardey, Besleneyle ve Bjeduğlar ise bir Kafkas dili olan Adige-Çerkes dilinde konuşmaktadırlar. Her iki dilin birbiriyle en ufak bir benzerliği ve akrabalığı yoktur. Bu durumda Kırım Hanlarının şehzadeleri ana dili olarak hangi dili öğrenerek Kırım'a dönüyorlardı? Atalıklarından ve sütannelerinden Çerkesçe öğrenerek mi yetişiyorlardı yoksa atalıkları onlarla Kıpçak Türkçesiyle mi konuşuyordu ve böylece şehzadeler Kırım'a döndüklerinde öz anne ve babalarıyla Kıpçak Türkçesiyle mi konuşup anlıyorlardı? Ya da Kafkasya'da Çerkesçe konuşarak büyüyüp yetişen şehzadeler Kırım'a döndüklerinde kendi dillerini sonradan mı öğreniyorlardı?

2- Kırım Hanlarının şehzadelerinin atalıkları olan Kabardey, Besleneyle ve Bjeduğ prensleri şayet atalık yaptıkları Kırım Hanlarının şehzadelerini

² Kılabdand: sırma ile karışık ipek veya pamuk iplik.

³ Kabardey Çerkesleri arasında Aslanbek, Aslangeriy, Aslankir, Aslanmırza, Aslanuk, Kaplangeriy, Kaplanmırza gibi Türkçe isimler yaygındı.

Kıpçak Türkçesi öğreterek büyütüp yetiştiriyorlarsa, kendileri Kıpçak Türkçesini nereden ve nasıl öğrenmişlerdi?

14. yüzyıldan itibaren feodalizmin gelişmeye başladığı Kabardey'de ve diğer Adige boylarında sosyal tabakalaşma sistemi içindeki sınıflar şu hiyerarşik düzene göre diziliyorlar ve şu adları alıyorlardı:

- 1- Pşi (Prens)
- 2- Vork (Soylu, asilzade)
- 3- Fekol (özgür köylü)
- 4- Pşıtl (serf, toprağa bağlı köle)
- 5- Vuneut (hiçbir hakka sahip olmayan köle) (Aşemez 1973: 45).

'Pşi' adı verilen prensler toplumun en üst tabakasını oluşturuyorlardı. Siyasî güç tamamen pşilerin elindeydi. 'Vork' adı verilen soylular prenslerin vassalları durumunda idiler ve onların şovalyelik hizmetinde idiler. 'Fekol' adı verilen özgür köylü tabakası halkın büyük çoğunluğunu oluştururdu. Tarım ve sanatta uğraşan bu sınıf prenslere vergi vermezdi. 'Pşıtl' adı verilen toprağa bağlı köleler (serfler) prenslerin işlerinde çalışır ya da onlara vergi öderlerdi. Toprakla birlikte ailece el değiştirirlerdi. Kendi mülkleri de bulunurdu. Prense karşı yükümlülüklerini yerine getirip özgürlüğünü satın alanlara 'pşıtl şheşefij' denirdi. 'Vuneut' adı verilen kölelerin hiç bir hakları ve mülkleri yoktu. Bunlar alınıp satılabilirlerdi (Tavkul 2009: 257-258).

Adigelerin çoğunluğunu teşkil eden Şapsığ, Natuhay, Abzeh gibi boylarda ve Ubıhlarda Pşi (Prens) tabakasının bulunmaması ve Pşilerin Kabardeyler ile onların etkisi altındaki Besleney, Bjeduğ, Temirgoy (Kemirkuey) ve Hatikuey kabilelerinde ancak bir kaç ailede yer alması, Adigelerin sosyal yapılarına tabakalaşmanın yabancı kavimlerin etkisi ile girdiğini göstermektedir (Baj 1969:106).

Kabardeylerin 7-8. yüzyıllarda Taman Yarımadası ile Kırım'ın kuzeyinde yaşadıkları, 14. yüzyılda Terek bölgesine göç ettikleri bilinmektedir. Diğer Adige kabilelerinin aksine Kabardeyler arasında güçlü bir sosyal tabakalaşma ve askerî teşkilatlanmanın olması onların yönetici sınıfının kökenini Hazar Türklerinin 'Kabar' boyuna bağlayan görüşleri desteklemektedir.

15- 16. yüzyıllarda komşu halkların etkisi altında Kabardeylerin maddi ve manevi kültürü bir dereceye kadar değişmiş olup, antropolojik tipleri bile değişime uğramıştır. Bu dönemde ve daha öncesinde Kabardeyler üzerinde Moğolların ve Kıpçak-Nogay gibi eski Türk topluluklarının etkisi olmuştur. Kabardey dilindeki Türkçe yer adlarının çoğu Altın Ordu döneminden kalmıştır. Geç ortaçağda Kabardey feodalleri ve soylularının çocukları genelde Türk adları taşıyorlardı (Betrozov 2009: 232). Dolayısıyla, Kabardeylerin en azından üst tabakalarının etnik oluşum sürecinde Türk unsurlarının etkili olduğu tespit edilmiştir (Betrozov 2009: 239).

Adigeler arasındaki rivayetler prens soylularının atası olan İnal'ın Adigelerin ve Kabardeylerin başına dışarıdan gelerek hâkim olduğunu anlatırlar. J. Klaproth da, Kabardey prenslerinin Kırım asıllı olduklarını ve Kafkasya'ya Kırım'dan geldiklerini kaydetmektedir (Klaproth 1814: 311).

19. yüzyıl başlarında Rusya hizmetinde çalışan bir Fransız olan Leonti Lyulye'nin, Kafkasya'da Adigeler arasında yaptığı araştırmaların içinde Kabardey prenslerinin cediti İnal'a dair bilgiler de yer almaktadır. Kabardeyler arasında Kabardeylerin bir zamanlar Kırım'da yerleşmiş olduklarına dair bir rivayetin bulunduğundan söz eden Lyulye, Kabardeylerin Kırımdan Kafkasya'ya geçişleri sırasında prensleri İnal'ın oynadığı rolü şöyle anlatır:

'15. yüzyıl başında Anapa'da Kabardey prenslerinin soylarının başlangıcı olarak kabul ettikleri ve nâmi bütün Kafkasya'ya yayılmış Prens İnal-Tigin⁴ şanı ve şöhretiyle hüküm sürüyordu. Bu prensin hükümdarlık dönemini çok sayıda dere, kaynak ve kuyunun adı da belgeliyor. İnal-i-psin'in (yani İnal'ın pınarı) bulunduğu Anapa kalesinden başlayarak Kabardey'e giden yol boyunca birçok yer onun adını taşır. Urup'da dağlardan çıkan bir dere ve Elbruz yakınlarındaki bir tepe İnal diye adlandırılır⁵' (Lyulye 1998: 42).

İnal soyundan gelen Kabardey prenslerinin etnik kökenleriyle ilgili şüpheleri ise genetik bilimi ortadan kaldırmıştır. DNA analizleri sonucunda Adige (Çerkes) boylarının büyük çoğunluğu G2a ve J2a1b olarak adlandırılan Batı ve Orta Kafkasya'ya özgü genleri taşırken, İnal soyundan gelen Karamırza-Misost (Karamurzin), Tav Sultan (Tlostanov) gibi ailelerin R1a1 olarak adlandırılan Avrasya genlerine sahip oldukları ortaya çıkmıştır⁶.

Bu bilgilerin ışığında, Kafkasya'da Kırım Hanlarının şehzadelerinin atalıkları olan ve onları yetiştiren Adige-Çerkes prenslerinin etnik ve kültürel açıdan Kafkasya'nın yerli halklarına değil, Avrasya bozkırlarından gelen kuzeyli atlı-göçebe bozkır halklarına akraba olduklarını ve dolayısıyla kendi ailelerinde Kıpçak Türkçesi konuşma geleneğini devam ettirdiklerini söyleyebiliriz. Bu durumda, Kırım Hanlarının şehzadelerinin Kafkasya'da atalıklarının yanında Çerkesçe değil Kıpçak Türkçesi öğrenerek büyütüldükleri de aşikârdır. Ancak bu şehzadelerin Adige (Çerkes) diline vakıf oldukları da şüphesizdir.

Sonuç olarak, Kıpçak Türkçesi gibi “atalık” kurumu ve geleneği de Kafkaslara kuzeyden, atlı-göçebe bozkır hayat tarzının sürdürüldüğü Avrasya steplerinden gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmed Cevdet Paşa (1997), 'Kırım ve Kafkas Tarihçesi'. (haz. Ahmet Özyaydın). *Emel*, (221) Temmuz-Ağustos, 9-30.
- Aşemez, H. (1973), 'Adıgey (Çerkesya)'in Kısa Tarihi.' *Kafkasya Kültürel Dergi* (İstanbul), X (39-42): 36-89.
- Baj, Jabagi (1969), *Çerkesya'da Sosyal Yaşayış-Âdetler*.-Ankara: Kafkasya Kültürel Dergisi Yayınları.
- Barut, Ali (1997), "Kırım Hanlığı ile Kuzey-Batı Kafkasya İlişkilerinde Atalık Müessesesinin Yeri", *Emel Dergisi*, 219, 21-24.

⁴ İnal'ın unvanı olduğu anlaşılan 'Tigin' kelimesi eski Türkçede 'Prens' anlamına gelmektedir.

⁵ Karaçay'da Elbruz Dağı yakınlarında bir yayla İnal Sirt adını taşır.

⁶ <http://www.familytreedna.com/public/Adyghe/default.aspx?section=yresults>

- Bell, James S. (1998), *Çerkesya'dan Savaş Mektupları*. (Çev. Sedat Özden).- İstanbul: Kafkas Vakfı Yayınları.
- Betrozov, Ruslan (2009), *Çerkeslerin Etnik Tarihi* (Çev.Orhan Uravelli).- Ankara: KAFDAV Yayınları.
- Çelikkıran, Mehmet Yasin (1991), *Türkçe-Adigece Sözlük=Tırku-Adıge Guşçal*.-Maykop.
- Doğan, Lütfi (1954). "İbn Fadlan Seyahatnamesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (1-2), 59-80.
- Habiçev, M.A. (1980), *Vzaimovliyanie Yazıkov Narodov Zapadnogo Kavkaza*.-Çerkessk.
- Karaçayevtsı* (1978), L.I. Lavrov (Ed.).-Çerkessk
- Klaproth, J. (1814), *Travels in The Caucasus and Georgia*.-London.
- Korkmazov (Korkmazlı), Kökköz (1970). *Gorda Bıçak*.- Çerkessk: Stavropol Kitab İzdatelstvo-Karaçay-Çerkes Bölüm.
- Lyulye, Leonti (1998), *Çerkesya* (Çev. Murat Papşu).-İstanbul: Çiviyazıları.
- Metcunatuko, İzzet (1975), 'Kafkas Tarihi' *Kuzey Kafkasya* (İstanbul), VI (33-34): 4-9
- Miziyev, İ.M. (1991), *Oçerki İstorii i Kulturu Balkarii i Karaçaya XIII-XVIII vv*.-Nalçik: Nart.
- Miziyev, İ.M. (1993), *İstoriya Karaçayevo-Balkarskogo Naroda s Drevneyşih Vremen do Prisoyedineniya k Rossii*.-Nalçik: Mingi Tav.
- Noghumuka, Şora (1974), *Çerkes Tarihi*. (Çev:Vasfi Güsar).-İstanbul: Baha Matbaası.
- Tavkul, Ufuk (2009), *Kafkasya Gerçeği*.-İstanbul: Selenge Yayınevi.
- Tavkul, Ufuk (1993), *Kafkasya Dağlarında Hayat ve Kültür. Karaçay-Malkar Türklerinde Sosyo-Ekonomik Yapı ve Değişme Üzerine Bir İnceleme*.-İstanbul: Ötüken Neşriyat
- Tavkul, Ufuk (2004). *Karaçay-Malkar Destanları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, Recep - Hanifi Vural - Recep Karaathlı (2003), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Vladimirtsov, B.Y. (1987), *Moğolların İçtimai Teşkilatı ve Moğol Göçebe Feodalizmi*.-Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.